

УДК 94(477)“1613/1616”:926Сагайдачний

МОРСЬКІ ПОХОДИ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

Стаття знайомить з морськими походами гетьмана Петра Сагайдачного. Виділяються і описуються характерні властивості військових реформ гетьмана, причини походів, особливості козацьких чайок. Увага акцентується на причинах і наслідках походів 1613-1615 років, а особливо слід відзначити похід на Кафу 1616 року.

Ключові слова: *гетьман Петро Сагайдачний, морські походи, Османська імперія, чайки, гелери, ескадра, Чорне море, Босфор, невольники, реформа війська, партизанські загони.*

Гетьман Петро Сагайдачний видатна постать в історії України. Популярність його образу не згасає й сьогодні. Морські походи козаків під його керівництвом – одна з найцікавіших сторінок у його біографії.

Від часу підкорення Кримського ханства Оттоманською Портою турки прагнули використовувати Крим, як форпост для завоювання України та інших слов'янських земель. Не минало і року без того, щоб татари або турки, чи ті й інші разом, не посягали на Україну. Вони палили села і містечка, вбивали і забирали людей у полон. Польський уряд мало що міг зробити для захисту краю від нападів.

Весь тягар захисту України від татарських і турецьких загарбників лягав на плечі українського народу, головним чином козаків. Вони здійснювали суходільні і морські походи на Туреччину і Крим, під час яких руйнували узбережні турецькі укріплення, спустошували маєтки турецьких і татарських феодалів, визволяли з полону невольників.

Зазначена тема не зовсім нова. Про Петра Сагайдачного і морські походи під його керівництвом написано багато спеціальних праць і художніх творів.

Належним чином діяльність гетьмана оцінена і в дослідженнях М. А. Максимовича (1804-1873), А. А. Скальковського (1808-1899), В. Б. Антоновича (1834-1908), М. С. Грушевського (1866-1934). Їхні праці про походження козацтва, формування Запорозького війська, його бойове мистецтво й сьогодні залишається найґрунтовнішими, найбільш фактологічно наповненими. Важливо відмітити, що нарис М. О. Максимовича перший у вітчизняній історіографії про Сагайдачного. Ніхто до нього так ґрунтовно не вивчав особу гетьмана. Саме Максимович вперше оцінив Сагайдачного як видатну особу в історії України.

Важливий фактичний матеріал міститься в багатьох книжках Д. І. Яворницького. Введення ним у науковий облік масиву архівних джерел помітно полегшило з'ясування багатьох питань у біографії козацького ватажка. Вчений заклав основу для ґрунтового дослідження бойового мистецтва козацького війська. Праця Д. І. Яворницького «Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний» є пам'яткою української історичної думки.

Не всі аспекти цієї теми авторам вдалося висвітлити у своїх працях. Деякі питання лише поставлені науковцями і очікують вирішення.

Початок XVII століття дуже багатий на події. Боротьба проти турків і татар є однією з найважливіших складових цього періоду. Вона мала надзвичайно важливе переломне значення для формування сучасної української нації.

Гетьман Петро Сагайдачний дуже розумна і освічена людина. Родом із Галичини, навчався в Острозькій академії, де здобув гарну освіту. Потім приїхав до Києва, де працював домашнім учителем у міського судді Яна Аксака. І вже звідти у 1601 році вирушив на Запорозьку Січ, там брав участь у походах на турків і татар, Молдавію і Лівонію.

Сагайдачний прославив себе великими подвигами, як на суші, так і на морі. Кілька разів він перемагав татар у перекопських степах, і нападав на кримське узбережжя. Вражаючими і були його морські походи, де він неодмінно мав успіх. П. Сагайдачний захопив кілька турецьких міст у Європі та Азії, спалив та пограбував околиці Константинополя. Саме за успішні походи

проти Кримського ханства і Османської імперії здобув славу цей великий полководець. Розумний, освічений, енергійний він користувався великою популярністю серед козаків, тому і неодноразово обирався гетьманом Запорозької Січі.

Ставши гетьманом, Сагайдачний одразу провів реформу війська: партизанські загони перетворив у регулярне військо. Воєнно-морське мистецтво запорожців набуло нових рис. Запорожці частіше стали використовувати нічні атаки і раптові напади на ворога. Гетьманом Сагайдачним була вироблена власна стратегія, головним компонентом якої було: блокування комунікацій і стратегічних об'єктів у районах стратегічних дій; проведення серії нападів перед генеральною битвою з метою виснаження або введення в оману супротивника; збір основних засобів і сил запорозького війська на головному напрямку як у наступі, так і в обороні.

В «Історії українського війська зазначається», що Сагайдачний добре розумів, що війна може бути успішною тільки тоді, коли вести її доцільно, з доброю організацією. Він спрямував козацькі сили до енергійної боротьби з татарами і турками. Для цього було потрібно мати флот і Сагайдачний збільшив число козацьких чайок аж до 300 [1; с. 185].

На початку XVII століття почала зростати кількість козацького війська, що за часів Сагайдачного зросла майже у 3,5 разів. Військовий талант цього гетьмана виявився у поєднанні запозиченого іноземного досвіду, який він уміло поєднував з національними можливостями і географічними умовами.

Козацтво трактувало морські походи як священну боротьбу з «бусурменами». Від початку XVII ст. козацькі флотилії з року в рік загрожували столиці Османської імперії. Козаки часто визволяли невільників-християн, що яскраво відбилося в українських думках та історичних піснях, де козак зображується рятівником українських душ. Козацькі дії на морі, як і на суші, захищали весь європейський світ від турецького світу, що надавало образу козака героїчного забарвлення, підживлювало козацькі претензії посісти почесне місце в суспільстві. І козаки повною мірою намагалися використати цей факт.

За часів Петра Сагайдачного морські походи козаків були як важіль впливу на Варшаву. Їхня активність постійно завдавала збитків Османській імперії і провокувала польсько-турецьку війну. Польща ж мала постійні проблеми з формуванням війська й ніяк не могла обійтися без козаків. І ті ставали просто незамінними для неї.

Головним театром бойових дій було Чорне море. Сприятливі умови для мореплавства на Чорному та Азовському морях зберігалися з квітня по жовтень. Для виходу в море козаки користувалися кількома шляхами. Перший і найзручніший пролягав по Дніпру, але турки часто закривали їм цей шлях. Тому вони були змушені використовувати інший: маршрут передбачав використання річок басейну Дніпра – Самари й Вовчої, – а також річки Кальміус, яка впадала в Азовське море, з якого козаки через Керченську протоку потрапляли до Чорного моря. Таким маршрутом козаки користувалися, здебільшого, при поверненні з моря.

У свої походи козаки вибиралися на чайках. Чайка мала 19 – 20 м довжини, 3-3,5 м ширини й стільки ж висоти. Занурюється човен на 2-2,5м. Будували чайку з лип та верб, просмолювали й обшивали дошками в напуск. Човен був двостерновий, мав по 10-15 весел з кожного борту, міг оснащуватися щоглою та вітрилами. Йдучи в похід, козаки обв'язували чайку очеретом, що додавало їй плавучості та неабияк допомагало в бою.

Будували чайки на Запорозжі. На початку XVII ст. для спорудження кожного човна залучали 60 майстрів. Вони справлялись за два тижні. Зазвичай у походах брало участь 40-50 чайок. До чайки сідало 50-70 козаків, озброєних рушницями та шаблями. Крім того, на борт піднімали гармати-фальконети, навіть до 4-6 штук [2; с. 20-22].

Візитною картою козаків були хитрість, відвертість і завзятість у бою. Противнику швидко довелося зрозуміти, що від них можна очікувати будь-яких несподіванок. Козаки могли обвести ворога в будь-якій ситуації. У хід йшло все: знання психології та звичок противника, володіння багатьма мовами козаками турецькою і татарською мовою, добра орієнтація на місцевості.

Улюбленими для козаків місцями морського бою були мілини й дельти річок. Тут козацькі чайки мали перевагу над турецькими галерами завдяки своїй швидкості й маневреності. Найбільшим щастям вважалося посади галеру на мілину потім по-козацьки розібратися з нею.

Безпосередньо в морський похід відбирали особливо сильних духом і тілом. Із відібраними козацькі ватажки проводили військові заняття. Підготовка проводилася таємно. Про мету походу знали рядові козаки знали тільки у загальних рисах.

У кінці XVI століття козаки здійснювали щорічні морські походи, інколи й по кілька разів на рік. Завдяки їм Османська імперія поступово втрачала абсолютний контроль над Чорноморським басейном. Вже на початку XVII століття турки не рідко були змушені переходити до оборонної стратегії, з великими труднощами захищаючи міста, фортеці на узбережжі, а на воді – торгові кораблі.

1613 року Сагайдачний двічі виходив з козаками на Чорне море, спустошив кілька міст у Херсонесі Таврійському. Вони також напала на м. Місіварію на західному узбережжі Чорного моря. Тоді проти нього і козаків турецький султан Ахмет I вислав армаду з галер та чайок до Очаківського порту, поблизу якого козаки за звичаєм поверталися назад на Запорожжя. Проте січовики вночі напали на турків у порту і розгромили їх, захопили багато чайок і шість великих галер.

Навесні 1614 року Сагайдачний з козаками знову вплив у Чорне море. Але на цей раз козакам не пощастило: розпочався шторм, частину чайок потопили хвилі, інших викинуло на берег, де на них чатували турки. Та ця невдача не налякала козаків і їхнього проводиря.

Того ж 1614 року гетьман з 2000 козаків знову вирушив у похід. Дорогу січовикам показували потурнаки, тобто українці-бранці, які прийняли мусульманство, але потім утекли з полону і повернулися на Україну. Чудово знаючи всі входи в турецькі прибережні міста, вони запропонували козакам кермувати їхньою флотилією. Запорожці погодилися, впливли у відкрите море в напрямку Малої Азії і несподівано пристали до багатой, добре

укріпленої гавані Сінопу, уславленої по всьому сході заможністю своїх мешканців, чудовим розташуванням, прекрасним кліматом і через це нареченою «містом коханців». Запорожці раптово кинулися на штурм, викликавши в місті паніку, і зруйнували фортецю. Вирізали гарнізон. Захопили арсенал, спалили кілька мечетей, приватних будинків і розташованих у гавані суден. Винищили багато жителів, визволили усіх невольників християн і, завдавши туркам збитків загалом на 40 мільйонів злотих, знову вирушили на море.

Наступного 1615 року Сагайдачний з козаками знову вплив у Чорне море на восьмидесяти чайках, досяг Константинополя і підпалив біля нього дві пристані – Мізевну та Архіоки. Козаки, спустошивши околиці Константинополя та налякавши султана, залишили місто, вийшли у відкрите море і, переслідуюванні турецьким флотом, опинилися в гирлі Дунаю, де завдали туркам нищівної поразки.

Уночі 20 липня 1616 року козаки підійшли до Кафи. У цій добре укріпленій фортеці перебував турецькій бе-глярбей з великим гарнізоном. На великому невольницькому ринку Кафи татари продавали полонених українців, росіян, поляків. Козацьке військо, спустившись на чайках по Дніпру в Чорне море, обігнуло кримське узбережжя і, знищивши 14-тисячний турецький гарнізон, визволи з неволі більше 30 тисяч полонених християн. За словами ректора Київської братської школи Касіяна Саковича, «сам цар турецький», довідавшись про напад козаків на Кафу, був у великому страху [3; с. 32-35].

Ця морська експедиція перевершила всі попередні козацькі походи. За свідчення сучасника, «не тільки на Чорному морі, а й самій турецькій столиці козаки викликали такий великий переполох, що через них тим постійно тримають флот, увесь або частинку, будують укріплення на берегах Босфору». Сагайдачний здобув собі широку славу та велику популярність на Україні.

Підпливши до Кафи на чайках П. Сагайдачний взяв її приступом, спалив, зруйнував і випустив на волю невольників, які ще більше розносили його славу по всій Україні і за її межами. Деякі дослідники стверджують, що сам Сагайдачний перед

штурмом міста під виглядом купця, ходив у розвідку, вивідуючи його укріплення.

Неспроможний гідно протидіяти козаками султан листовно звернувся до польського короля з погрозами, що розпочне війну проти Речі Посполитої, якщо той не вгамує козацтво, і запевнив, що піде в Україну і винищить усе живе.

Дізнавшись про ці погрози, П. Сагайдачний вирішив завдати превентивного удару. Лише з чотирма тисячами козаків вирушив до Стамбула. Йти на столицю імперії, з її чисельним гарнізоном і потужною фортецею, десятками бойових кораблів, що завжди прикривали місто з моря, не маючи ні обозу, ні підкріплення – це може здатися божевіллям. Мабуть, саме так і сприйняли вчинок гетьмана в оточенні султана Османа. Проте козаки змогли знищити кораблі прикриття, увірватися до Стамбула і з боями пройти його передмістями, визволяючи бранців та здобуваючи трофеї.

Султан наказав посадити на вцілілий флот усі війська, які тільки можна було, і будь-що наздогнати козаків. Хроніки тих подій свідчать, що турецькі солдати боялися навіть сідати на кораблі – таким був страх перед козаками. Все ж ескадру спорядили. Вона наздогнала «зухвальців» вже біля гирла Дунаю, де українці почувалися досить впевнено, бо добре знали ці місця.

Побачивши на горизонті величезний флот переслідування, Сагайдачний наказав налягти на весла, щоб прискорити ходу. Переслідування тривало до ночі, а коли вже зовсім стемніло, турки вирішили, що козакам вдалося втекти, і кинули якорі. Проте козаки не збиралися тікати. Вони розвернули чайки, швидко оточили ворожий флот і майже весь його знищили. Кілька великих галер гетьман залишив на плаву, щоб привести їх під Очаків і навмисно спалити на очах у захисників гарнізону, аби ті побачили, що на них чекає на Чорному морі.

У 1620 році запорожці відновили морські походи. До першого походу вони збиралися ще навесні. Ходили чутки що напоготові стояло 300 чайок. Уже у березні чайки підійшли до Кінбурну, де козакам вдалося спалити одну галеру, збільшити полонених, а на захопленій іншій галері відвезти їх на Січ. Повернення великої кількості християн-бранців додало слави Сагайдачному. У липні

козаки, як доповідав зі Стамбула французький посол, увійшли в Босфорську протоку й сплюндрували околиці турецької столиці. Потім вони спустошили Варну й напали у відкритому морі на торгові кораблі.

Отже, протягом перших двох десятиліть XVII століття запорозькі козаки завдали відчутних ударів по турецьким і татарським володінням. Одночасно і міцнішало козацьке військо, накопичувався досвід ведення бойових дій з значним переважання сил супротивника.

Напади запорозьких козаків на турецькі і татарські землі, завдавали великої шкоди їм, виводили з рівноваги турецький уряд і самого султана.

Відомий український історик Дмитро Яворницький, зазначав, що дивна сміливість, швидкість та руйнівна сила всіх козацьких походів на Крим та Туреччину перевершують будь-які описи. Вони можуть бути пояснені тільки тим, що на чолі козацького війська був геніальний полководець Петро Конашевич Сагайдачний.

Українське козацтво часів Петра Сагайдачного вписало героїчну сторінку в історію вітчизняного мореплавання. Насамперед, завдяки умілим діям козацького флоту розхитувалась і сковувалась міць однієї з найсильніших морських держав – Османської імперії, що сприяло не тільки захисту наших етнічних територій, а й створенню сприятливих умов для звільнення усіх народів Північного Причорномор'я, від турецького поневолення.

Петро Сагайдачний – геніальний стратег і тактик, його діяльність принесла загальносвітове визнання українському козацтву. У цей час козацтво стало захисником українського народу і всієї Європи від турецького нашествия. Те, що не змогли зробити інші країни було під силу козакам, і в цьому дуже велика заслуга Петра Сагайдачного, одного з найвизначніших козацьких ватажків до часів Богдана Хмельницького. Його таланти полководця був належно оцінений і його сучасниками, і майбутніми поколіннями. Тактику і стратегію Сагайдачного не раз використовували у своїй плані інші полководці. Петро Сагайдачний – геніальний ватажок, що заслуговує поваги.

МОРСКИЕ ПОХОДЫ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

Статья знакомит с морскими походами гетьмана Петра Сагайдачного. Выделяются и описываются характерные свойства военных реформ гетьмана, причины походов, особенности казацких чаек. Внимание акцентируется на причинах и последствиях походов 1613 -1615 годов, а особо следует отметить поход на Кафу 1616.

Ключевые слова: *гетьман Петр Сагайдачный, морские походы, Османская империя, чайки, геллера, эскадра, Черное море, Босфор, невольники, реформа армии, партизанские отряды.*

Posykhivska A. V.

HETMAN PETRO SAHAIDACHNY'S SEA VOYAGES

The article introduces the study of sea voyages Hetman Petro Sahaidachny. Stand and describe the characteristics of the military reforms of the Hetman, causes of trips, especially Cossack gulls. Focuses on the causes and consequences of the campaigns of 1613 -1615 years, and particularly noteworthy is the campaign to Cafu in 1616.

Key words: *Hetman Petro Sagaidachny, sea voyages, the Ottoman Empire, seagulls, angels, squadron, Black sea, Bosphorus, slaves, reform forces, guerrilla troops.*

Джерела та література

1. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – 713 с.
2. Брихуненко В. Морські війни українських козаків. – Київ, 2007. – 80 с.
3. Комарницький С. Герой Кафи, Москви і Хотина. –

Чернівці: Золоті литаври, 2011. – 114 с.

4. Гуржій О. І., Конієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – Київ: Україна, 2004. – 188 с.
5. Документи російських архівів з історії України. Том 1// Документи до історії запорозького козацтва 1613-1620 рр. – Львів, 1998. – 440 с.
6. Каманін І. Гетьманство Петра Сагайдачного. – Київ: Веселка, 1992. – 61 с.
7. Максимович М. О. Сказання про гетьмана Петра Сагайдачного. – Київ: Веселка, 1992. – 61 с.
8. Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 66 с.